

משרד החינוך

מרכז ההסברה

שירות הפרסומים



מח"ר

מתנדבי חוץ לארץ
במלחמת העצמאות

מח"ל

מתנדבי חוץ לארץ במלחמת העצמאות

כתב: יעקב מרקוביץקי
הוסיפו וכתבו: צפורה פורת
אדי קפלנסקי וג'ו וולף

ירושלים, תשס"ג • 2002

מבוא / 5

מניעי ההתגייסות של אנשי המח"ל / 6

מי היו אנשי המח"ל? / 7

ניצנים ראשונים של התנדבות / 9

ראשית פעילות ההתנדבות במלחמה / 12

ההשתלבות ביחידות הצבא / 15

המח"ל ועיצובו של חיל האויר / 16

בין ראשוני חיל הים / 23

הגרעין המוצק של השריון / 24

חילות השדה / 26

השירות הרפואי / 28

המתנדבים והמערכת / 31

הערכת תרומת המח"ל / 31

ביבליוגרפיה / 35

מח"ל מתנדבי חוץ לארץ במלחמת העצמעות
MACHAL OVERSEAS VOLUNTEERS IN ISRAEL'S WAR OF INDEPENDENCE

חוברת זו, בנוסח המופיע כאן, הודפסה במקורה על ידי מרכז ההדברה – שירות הפרסומית במשרד החינוך.

© אין להעתיק או לעשות שימוש כלשהו בחומר הכתוב או בחלק ממנו, ללא קבלת אישור ממרכז ההסברה – שירות הפרסומים.

הפרסום באינטרנט נעשה באישור מל של מרכז ההסברה – שירות הפרסומים כיום במשרד ראש הממשלה.

כתובת אתר מרכז ההסברה באינטרנט : www.e.gov.il/hasbara

על העטיפה : בול המח"ל שהונפק על ידי
השירות הבולאי בדצמבר 1997

מתאמת ההפקה : צפורה פורת, עמותת "מח"ל עולמי"
תצלומים : אדי קפלנסקי, ג'ו וולף, דוד טפרסון
עטיפה : נחמה וימר

מח"ל עולמי, תל-אביב
www.machal.org.il

טלפון : + 972-3-621-2764 , פקס : + 972-3-620-2621
e-mail : doreen@sw.co.il

מלחמת העצמאות, שנמשכה משלהי 1947 ועד קיץ 1949, נחלקת לשתי תקופות עיקריות: הראשונה החלה ב-30 בנובמבר 1947, למחרת החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל, ונסתיימה עם גמר המנדט הבריטי, ההכרזה על הקמת המדינה וראשית הפלישה של צבאות ערב הסדירים – ב-14 במאי 1948, ה' באייר תש"ח; התקופה השנייה התחילה למחרת אותו יום ונסתיימה עם חתימת הסכם שביתת הנשק האחרון, ההסכם עם סוריה, ב-20 ביולי 1949.

במערכה הצבאית לחמו אנשי ה"הגנה", ולאחר מכן צה"ל, תוך נסיון למצות את מלוא הפוטנציאל האנושי והכלכלי הטמון ביישוב ובעם היהודי ולהביאו לידי ביטוי באמצעי לחימה ובכוח אדם מן הארץ ומן התפוצות. למעלה מ-20 אלף איש מכלל המגוייסים במהלך המלחמה היו עולים חדשים, שגוייסו ואורגנו על ידי שליחי ה"הגנה" באירופה ובמחנות המעפילים בקפריסין. רובם הגיעו לחופי הארץ אחרי ה-15 במאי 1948, כלומר לאחר תום השלטון הבריטי והקמת מדינת ישראל. תגבורת חיונית זו נקראה גח"ל – גיוס חוץ לארץ.

באותה תקופה גוייסו והשתלבו במערכת הצבאית כ-3,500 מתנדבים מחוץ לארץ, רובם יהודים אך היו ביניהם גם לא יהודים. רוב המתנדבים היו חיילים ששרתו בצבאות שונים של בעלות הברית במלחמת העולם השנייה וזה עתה השתחררו. בסתיו 1948 נבחר שם מיוחד למתנדבים אלה – מח"ל (מתנדבי חוץ לארץ).

המח"ל הוקם כתוצאה ממאמץ ארגוני של ה"הגנה" ושל התנועה הציונית שפגשו ברצונם של עולים ומתנדבים לסייע במאבק הקיום וההשרדות של היישוב והמדינה הצעירה.

מתנדבים אלה העלו תרומה מכרעת להתעצמות צה"ל ולהישגיו בשלבים המכריעים של מלחמת העצמאות.

חוברת זו תתמקד לא בסיפור המלחמה כולה אלא בתיאור מעורבותם ותרומתם של אנשי המח"ל, שהתנדבו לעזרת היישוב וביטאו בכך את הסולידריות האנושית והיהודית.

מניעי ההתגייסות של אנשי המח"ל

כמספר ארצות המוצא של המתנדבים, כמיגוון הסיפורים האישיים כן גם מספר ומיגוון המניעים להתנדבות. החלק הארי מאנשי מח"ל באו ממניעים לאומיים, כיהודים המזדהים עם היישוב היהודי הקטן במלחמתו, דואגים לבטחוננו ונחלצים לעזרתו. רובם נטלו חלק במלחמת העולם השנייה, בצבאות ארצות המוצא שלהם, ועל כן היו בעלי ניסיון צבאי, טכני ומבצעי. המתנדבים הגיעו מתוך תחושת שליחות, גאווה וזכות, במטרה לסייע להקמתו של בית לעם היהודי.

אחרים הגיעו ממניעים הומאניים, וביניהם גם לא יהודים, שחשו מחוייבות לעזור ולא להפקיר או להזניח את ניצולי השואה שניסו להקים מדינה ריבונית. חלק מן המתנדבים באו מתוך תרעומת על האימפריה הבריטית, ובמעורבותם ביטאו עמדה אנטי-אימפריאליסטית בעיצומו של תהליך השקיעה של האימפריאליזם האירופי; היו שהאמינו כי מדינת ישראל עצמאית וחזקה נחוצה כדי להבטיח למדינות המערב נוכחות וכדי לשמור על האינטרסים שלהן במרחב אסטרטגי כה חשוב; והיו גם מתנדבים שלחמו לצד היישוב ממניעים הרפתקניים.

הארצות מהן באו אנשי המח"ל

אוסטרליה, אורוגוואי, איטליה, אירלנד, אלג'יריה, אנגליה, אקוודור, ארגנטינה, ארצות הברית, בולגריה, בלגיה, ברזיל, דנמרק, דרום אפריקה, הודו, הולנד, הונגריה, ונצואלה, טוניס, לוב, מצרים, מקסיקו, מרוקו, מרוקו הספרדית, נורבגיה, ניו זילנד, ניקראגואה, סין, ספרד, פינלנד, פנמה, פרו, צ'ילי, צ'כוסלובקיה, צרפת, קובה, קולומביה, קוסטה ריקה, קנדה, קניה, שבדיה, שוויץ, תורכיה.



סמל המח"ל

מי היו אנשי המח"ל?

במרוצת מלחמת העצמאות הקיף המח"ל כ-3,500 מתנדבים, רובם יהודים וחלקם לא יהודים, גברים ונשים, מ-43 ארצות שונות ברחבי העולם, שנחלצו לעזרת היישוב. רובם הגיעו בתקופה השנייה של המלחמה, לאחר שנסתיים המנדט הבריטי, אך מספר לא מבוטל התנדב למחתרות והשתתף באופן פעיל במאבק היישוב נגד הבריטים עוד טרם קום המדינה.



על פי הנחיות אגף כוח אדם במטה הכללי, כאנשי מח"ל נחשבו: אנשים שבאו ארצה על מנת להתגייס לצבא ולעזור בהקמת המדינה בתקופת המלחמה, ובכוונתם לחזור לארצותיהם עם תום המלחמה.

הגדרה זו, שנקבעה תוך כדי הקרבות, היתה כוללנית, ולא התייחסה או סיווגה את ארץ המוצא של המתנדב. עם סיום הקרבות, כשהחלו להצטבר קובלנות של מתנדבים רבים שלא זכו להוקרה ולהכרה, הורחבה ההגדרה כדי להדגיש את ייחודו של מתנדב המח"ל.

במרוצת השנים נוסחו הגדרות שונות הן על ידי אגף כוח אדם בצה"ל והן על ידי גורמים שמחוץ לצבא. כיום מקובלת ההגדרה הבאה: אנשי המח"ל הם כל אלה שעזבו את בתיהם הקבועים בכל ארץ שהיא בעולם והצטרפו בהתנדבות להגנת היישוב או להגנת המדינה היהודית החדשה, וכוונתם היתה לחזור לארצות מוצאם בתום השירות.

הגדרה זו כוללת בתוכה גם את המתנדבים באוניות עלייה ב' (ההעפלה), גם סטודנטים, שבאו אחרי מלחמת העולם השנייה ללמוד באוניברסיטה העברית או בטכניון והצטרפו כאן לכוח המגן, וגם מתנדבים שהגיעו לפי הזמנה של מוסדות היישוב או צה"ל.

טקס השבעה ל"הגנה"

צפורה (בורובסקי) פורת, ילידת ארצות הברית, הגיעה לארץ כסטודנטית עם מילגה לשנת הלימודים 1947/8 באוניברסיטה העברית בירושלים. עם פרוץ הקרבות הצטרפה ל"הגנה" ושרתה כחובשת בעת המצור על ירושלים. לאחר מכן שרתה במודיעין חיל האויר. חיה בארץ.

קטע זה ממכתבה של צפורה פורת פורסם בספרה "מכתבים מירושלים" (ר' ביבליוגרפיה).

אמא, אבא, נעמי יקרים,

כשישבתי באחד הימים ב"קפה ברזיל", בית קפה שהסטודנטים נוהגים להתקבץ בו, העביר אלי, אדם שלא הכרתי, פתק לקביעת פגישה מסתורית עם מישהו לא ידוע. אותו אדם מסתורי ביקש לדעת אם אני מוכנה להשתתף בהגנת ירושלים. באימפולסיביות הידועה שלי אמרתי "כן", מבלי שאבין כלל למה אני מכניסה עצמי. טקס ההשבעה היה מרשים והזכיר את מסורת המרגלים: חדר אפל במרתף של גימנסיה רחביה, כשרק מנורה עמומה מאירה את השולחן העטוף בדגל הלאום.

מאחורי השולחן ישבו שלושה גברים, פניהם מוסתרות בצללים, ותחקרו אותי בדקדקנות רבה. אחר כך, הניחו לפני ספר תנ"ך ואקדח, והשביעו אותי... ואני גאה שעברתי את המבחן... כהרף עין, הפכנו לחלק של צבא לא-לגלי, לחיילים הכי לא-חייליים שפגשתי מעודי...

באהבה

ציפי

ירושלים, דצמבר 1947

ניצנים ראשונים של התנדבות

הצורך באנשי מקצוע מיומנים, בעלי נסיון קרבי, שידריכו את אנשי ה"הגנה" ויסייעו לארגון, הן בשלבי ההתארגנות והמעבר לכוח לוחם ממוסד והן במהלך הקרבות עצמם, עלה עוד לפני מלחמת העצמאות. הוא התחדד מאוד עם פרוץ הקרבות, בתקופה הראשונה של המלחמה, בשלהי שנת 1947.

ראשוני המתנדבים, כ-240 איש, פעלו במסגרת המוסד לעלייה ב'. רובם היו אזרחי ארצות הברית, 16 מקנדה ואחדים מאנגליה ומארצות אחרות. ביניהם היו וותיקי הצי האמריקני במלחמת העולם השנייה, שהשתחררו זה עתה מן השירות. חלקם היו אנשי צי הסוחר, בודדים היו בעלי נסיון עוד מן התקופה שלפני המלחמה וחלק גדול היו חסרי כל נסיון מקצועי בים.

חיפוש המתנדבים וגיוס הצוותים נעשה בעיקר על ידי העברת הודעות מפה לאוזן, חיפוש בלשכות תעסוקה לקציני ים וכו'. החיפוש כולו נעשה בסודיות מחשש שאנגליה תתערב, כפי שאכן עשתה, ותנסה להשפיע על ממשלת ארצות הברית להפסיק את הגיוס ואת מכירת הספינות.

המתנדבים, שרובם היו אזרחים אמריקנים וקנדים, סייעו לרכוש ולצייד את האניות שהיו ל"צי הצללים" של המוסד לעליית ב'. אילו נתפסו, עלולים היו לעמוד לדין על פי תקנות שעת חירום, על עזרה להגירה בלתי ליגלית, והיו צפויים לעונש של עד שמונה שנות מאסר ו/או קנס של 10,000 לירות סטרלינג.



אנשי מח"ל מדרום אפריקה עם עובדים במחנה העקורים לדיספולי, איטליה, 1948.

בארצות הברית נרכשו 10 אניות: "יאשיהו ווג'ווד", "הגנה", "חיים ארלזורוב", "בן הכט", "התקוה", "אכסודוס 1947", "גאולה", "מדינת היהודים", "קיבוץ גלויות" ו"עצמאות". המתנדבים, שגוייסו בשנים 1946-1947, גם איישו את האניות, השיטו אותן לאירופה ורובם המשיכו עם ספינות המעפילים בדרכן לארץ. חלק ניכר מן המתנדבים נתפסו בידי הצי הבריטי עם לכידת האניות ונכלאו יחד עם המעפילים במחנות המעצר בקפריסין. אחד המתנדבים, **ביל ברנשטיין**, מארצות הברית, שהיה הקצין השלישי על האניה "אכסודוס", הוכה למוות על ידי חילים בריטים. הוא היה הקורבן הראשון מאנשי המח"ל.

רוב האניות שנרכשו היו ישנות. חלק מהן נבנו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. רק ה"פאן יורק" וה"פאן קרסנט" היו בעלות ערך כלשהו ויכלו להקרא אניות במלוא מובן המילה. האחרות היו "גיגיות" חלודות שיצאו לדרכן האחרונה. למרות זאת, חמש מהן היוו את התשתית והיסוד של חיל הים הישראלי. אחת מהן היתה במצב כה רעוע, עד כי הוצאה מן השירות כחודש לאחר הקמת מדינת ישראל. ארבע הנותרות המשיכו לשרת אותנו באמונה. קשה מאוד היה להגדירן כאניות מלחמה מודרניות, אך באותם ימים הן היו הדבר הטוב ביותר בנמצא.

עשר האניות, שנרכשו ואוישו באמריקה, הפליגו במסגרת עלייה ב' בתקופה שבין יוני 1946 ל-1 בינואר 1948. הן הובילו יותר מ-32,000 אנשים.



ביל ברנשטיין, ימאי אמריקני, קצין שלישי על אניית המעפילים "אכסודוס", הקורבן הראשון של המח"ל.

אניות ההעפלה שנרכשו בארה"ב

"יאשיהו ווג'ווד" (Beauharnois), קורבט קנדית. העמיסה נוסעים ליד סבונה, איטליה ונלקחה לחיפה ב-27 ביוני 1946. 1,257 העולים נכלאו בעתלית. לאחר מכן שימשה בצי הישראלי וכונתה "השומר".

"הגנה" (Norsyd), קורבט קנדית. העמיסה נוסעים בסט, צרפת. העבירה נוסעים בלב ים לספינה ביריה (אקבל 11), אשר נתפסה ונגררה לחיפה ב-1 ביולי 1946, כאשר על סיפונה

999 עולים אשר ניכלאו בארץ. הפליגה לבקה, יוגוסלביה, והעמיסה שם נוסעים. יצאה לדרכה ב- 24 ביולי 1946, ניתפסה שנית ונלקחה לחיפה ב-29 ביולי 1946. 2,678 העולים נכלאו. לאחר מכן שרתה בצי הישראלי.

"חיים ארלוזורוב" (Ulua), ספינת משמר החופים, חד-תרנית. העמיסה נוסעים בטרלבוג, שוודיה ובמטפונט, איטליה. עגנה בבת גלים, חיפה, ב-27 בפברואר 1947, לאחר מאבק עם הבריטים. 1,348 העולים נכלאו בקפריסין. לאחר מכן נמכרה לגרוטאות.

"בן הכט" (Abril), יאכטה פרטית, שימשה כספינת מברחים וספינת משמר החופים. העמיסה נוסעים בפורט דה בוק, צרפת. נתפסה ונלקחה לחיפה ב-8 במרץ 1947. 599 העולים נכלאו בקפריסין. לאחר מכן שימשה כספינת הקומנדו "מעוז" בצי הישראלי.

"התקוה" (Tradewinds), ספינה חד-תרנית במשמר החופים. העמיסה נוסעים במשך שני לילות רצופים בחופי איטליה. נתפסה ונלקחה לחיפה ב-17 במאי 1947. 1,414 העולים נכלאו בקפריסין. היתה בשירות חיל הים עד 27 ביולי 1948. נמכרה לגרוטאות.

"אכסודוס 1947", שכונתה גם **"יציאת אירופה תש"ז"** (President Warfield), ספינת טיולים במפרץ צ'יספיק. העמיסה נוסעים בסט, צרפת. נתפסה בקירבת חיפה ב-18 ביולי 1947, לאחר מאבק עם הבריטים. 4,530 העולים הוחזרו לצרפת, שם סרבו כמעט כולם לרדת לחוף ואז נלקחו להאמבורג בגרמניה, שם הוכרחו לרדת לחוף ונכלאו. לאחר מכן ננטשה ליד נמל חיפה ועלתה באש בשנת 1952.

"גאולה" (Paducah), ספינת אימונים במשמר החופים. העמיסה נוסעים בבורגס, בולגריה. נתפסה ונלקחה לחיפה ב-2 באוקטובר 1947. 1,388 העולים נכלאו בקפריסין. לאחר מכן נמכרה לגרוטאות.

"מדינת היהודים" (Northland), שוברת קרחונים בשימוש משמר החופים. העמיסה נוסעים בבורגס, בולגריה. נתפסה ונלקחה לחיפה ב-2 באוקטובר 1947. 2,664 העולים נכלאו בקפריסין. לאחר מכן שימשה כספינתה מלחמה "אילת", בצי הישראלי.

"קיבוץ גלויות" (Pan York), ספינת משא להובלת בנות. העמיסה נוסעים בבורגס, בולגריה. הפליגה ישירות לקפריסין בעקבות הסכם עם הבריטים, והגיעה לשם ב-1 בינואר 1948. לאחר מכן הפכה לספינת נוסעים בשירות "צים".

"עצמאות" (Pan Crescent), ספינת משא להובלת בנות. העמיסה נוסעים בבורגס, בולגריה. הפליגה ישירות לקפריסין בעקבות הסכם עם הבריטים, והגיעה לשם ב-1 בינואר 1948.

מרבית המתנדבים על אוניות ההעפלה סיימו זה עתה בין שנתיים לחמש שנות שירות במלחמת העולם השנייה. היתה להם אפשרות לחזור לספסל הלימודים עם מלגה מלאה, חלקם כבר החלו ללמוד באוניברסיטה. לאיש מהם לא היה מושג כמה זמן תארך ההפלגה או אם בסופה ימצאו את עצמם במחנה מעצר בריטי. ככלל, ארך המסע בין שבעה לשנים-עשר חודשים. הוא החל בארצות הברית בתקופת ההכנה של הספינה לפעולה, אחר כך באה חציית האוקיינוס האטלנטי לאירופה, לאחר מכן ההכנות באירופה לקליטת מספר גדול של מעפילים, ההפלגה בים התיכון ולבסוף תפיסה על ידי הבריטים ומעצר, בדרך כלל, בקפריסין או בעתלית. אורך המסע היה תלוי בנקודת הזמן שבה הצטרף המתנדב לצוות הספינה.

המתנדבים תרמו תרומה אדירה להקמתו של צי הצללים של ההעפלה והם היו עיקר הכוח המקצועי הימי באניות ההעפלה שנרכשו בארצות הברית.

ראשית פעילות ההתנדבות במלחמה

תנועת ההתנדבות התעצבה והתפתחה בחודשי הלחימה הראשונים (סוף 1947 – ראשית 1948) בעקבות הנחיות הפיקוד העליון של ה"הגנה", שהוקיר והעריך את פוטנציאל הלחימה, המיומנות ויכולת הסיוע הלוגיסטי של יהדות הגולה. עיקר המאמץ הופנה לארצות הברית, לקנדה ולדרום אפריקה.

בניו-יורק הוקם משרד גיוס שהסתתר תחת השם "קרקע ועבודה למען ארץ ישראל" (Land and Labour for Palestine), בניהולו של המייג'ור **וולסלי אהרון**, שהיה קצין בבריגדה היהודית בתקופת מלחמת העולם השנייה. המשרד גייס בעלי מקצוע חיוניים לצבא וטיפל בשיגורם ארצה של למעלה מ-250 מתנדבים מכלל 1,332 המתנדבים מכל צפון אמריקה במהלך המלחמה (232 מקנדה וכ-1,100 מארצות הברית). בפברואר 1948 הופעל בארצות הברית מנגנון נוסף בראשותו של **הימן שמיר (שכטמן)** ובסיועו של **אל (אדולף) שווימר**, שהתמקד בגיוס מתנדבים משוחררי חיל האויר – הן צוותי אויר והן צוותי קרקע – ל"שירות האויר" של ה"הגנה". פעילות עניפה זו נעשתה במקביל לפעילות הרכש של משלחת ה"הגנה", שפעלה באותה עת בצפון אמריקה. עבודתה של משלחת זו נקטעה כאשר השלטונות האמריקנים אסרו על פעילותה, בתוקף חוק מן ה-15 באפריל 1948, אשר חייב מתן אישור ממשלתי לייצוא מטוסים אזרחיים וצבאיים והטיל למעשה אמברגו על משלוחי נשק למזרח התיכון.

הפעילות בקנדה החלה בראשית 1948 ועד מהרה הניבה פרי, כאשר המתנדבים הראשונים, כ-100 לוחמי חי"ר ושריון, וותיקי מלחמת העולם השנייה, התנדבו לשורות ה"הגנה". הם נשלחו למחנה אימון של שליחי הפיקוד האירופי של ה"הגנה" – במחנה סן-ג'רום (נחשון) באיזור מרסיי (צרפת) – ומשם הועברו לארץ. רובם הגיעו כמסגרת לוחמת אחת, הצטרפו, באפריל 1948, לחטיבת "גבעתי", ונלחמו תחת פיקוד גדוד 52 בקרב לכיבוש הכפר באשיט (באיזור גדרה) במסגרת מבצע "ברק" (10-11 במאי 1948).

במערב אירופה התנהלו פעולות הגיוס בפיקוחה ובארגונה של משלחת ה"הגנה", והתמקדו בגיוס מאות מתנדבים בצרפת, באנגליה, בשווייץ, במדינות סקנדינביה, בבלגיה ובהולנד. בדרום אפריקה ערך את רישום המתנדבים גוף שכונה "הליגה למען ההגנה" (The League for the Haganah). הנכונות לסייע למאבקו של היישוב היהודי היתה גבוהה וההענות היתה רבה. הגוף המגייס וארגון ה"הגנה" לא יכלו לשלוח מגוייסים רבים כל כך ארצה, והשיבו ריקם פניהם של מתנדבים רבים, בעיקר בעלי משפחות. בלשכות הגיוס שנפתחו ברחבי דרום אפריקה נרשמו כ-3,000 איש, אך בשל אותן מגבלות כספיות וארגוניות נשלחו ארצה רק 800 מתנדבים. הרבה מהם שובצו בחיל האוויר ובשירות הרפואי.

ראשוני המגוייסים מקרב המתנדבים מנו כמה עשרות. הם הגיעו ארצה כבר בפברואר 1948, והשתתפו בקרבות (24 מן המתנדבים נפלו בקרבות עד ה-31 במאי 1948). מספרם של המתנדבים הלך וגדל לקראת יום הכרזת המדינה ועלה עוד יותר לאחר ההפוגה הראשונה, שנסתיימה ביולי 1948.



המחלקה הדרום-אמריקאית, גדוד 91.

הקולונל דוד "מיקי" מרכוס

קולונל דוד מרכוס (שם בדוי – מיכאל "מיקי" סטון), יליד ניו-יורק (1901), ספורטאי ומתאגרף מחונן, בוגר האקדמיה הצבאית של ארה"ב "ווסט-פוינט", היה קצין-מטה במפקדת הגנרל דוויט אייזנהאואר (מפקד צבא ארצות-הברית במבצע הפלישה לאירופה והקרבות להכרעת גרמניה, בשנים 1944-1945) וכמו כן, כיהן כיועץ לנשיא רוזוולט בשיחות יאלטה.

בסוף 1947, ביקש דוד בן-גוריון ממשלחת ה"הגנה" בארצות הברית לאתר יועץ צבאי ל"הגנה". קולונל (מיל.) מרכוס היה הקצין הבכיר היחיד שהיה מוכן להתנדב למשימה זו. הוא הגיע ארצה בשלהי ינואר 1948. במשך כחודש ימים ביקר בסתר, ללא ידיעת השלטונות הבריטיים, בכל חלקי הארץ, בלווית מפקדי ה"הגנה" וה"פלמ"ח, על מנת ללמוד מקרוב את המציאות עימה התמודד כוח המגן העברי. בן-גוריון התרשם מיכולתו ומכושר אבחנתו של הקצין, ובמכתב ששלח לנציגי המשלחת בניו-יורק ציין:

"המומחה (קולונל מרכוס) שבא ארצה... הוא לברכה רבה... אם תוכלו לשלוח עוד מניין אחד, לכל הפחות, כמוהו – ומיד, יהיה זה דבר עצום".

בראשית שירותו בארץ הכין מרכוס עלוני הדרכה מקצועיים עבור הצבא שבדרך. יותר מאוחר שהה בחזית הנגב ובמרחב ירושלים. ב-28 במאי 1948, בשיא הקרבות, נתמנה קולונל מרכוס למפקד חזית ירושלים (בדרגה של אלוף), וזאת עוד טרם אורגנו החזיתות ולפני שנקבעו דרגות פיקוד בכירות. כשבועיים לאחר מכן, ב-10 ביוני 1948, נהרג דוד מרכוס, במפקדתו באבו-גוש, מירי בשוגג על ידי זקיף שלא זיהה אותו בלילה. בן 47 היה במותו. קולונל דוד ("מיקי") מרכוס נקבר ב"ווסט פוינט".

הרמטכ"ל דאז, יעקב דורי, העריך את תרומתו למאמץ המלחמה:

"... הוא לימד אותנו להכיר את חולשות האויב ולהשתמש בהן לטובתנו... הוא היה יועצי המהימן ביותר במקרים רבים, הערצתי את כוח שיפוטו, את מעופו ואת כוח ההשראה שלו... בתכונות אישיות אלה ובגישתו המעשית לבעיות צבאיות תרם תרומה נכבדה לשלמות מכונת המלחמה הישראלית."

ההשתלבות ביחידות הצבא

מרבית המתנדבים הגיעו, כאמור, לאחר קום המדינה בעיקר בשל ההגבלות שהטיל המנדט הבריטי על כניסתם של לוחמים לארץ, ומכיוון שהתנדבות רבים מאנשי המח"ל עמדה בניגוד לחוקי ארץ מוצאם. מן הטעם הזה בחרו כמה מאנשי המח"ל, בעיקר מארצות הברית, לשרת בזהות בדוייה.

המתנדבים מהארצות האנגלו-סכסיות, שהיוו רוב מכריע בקרב אנשי המח"ל, הוצבו ביחידות השונות בדרך כלל על פי מקצועותיהם. עדיפות ניתנה לחיל התותחנים, בו הקימו מתנדבים מארצות הברית ומקנדה את הגדוד השני של המרגמות הכבדות. יוצאי אנגליה, דרום אפריקה וקנדה שולבו בחטיבת השדיון 7 ויוצאי שאר הארצות – למעט תותחנים, צוותי אויר וסגל רפואי – הוצבו לחטיבה 3 (אלכסנדרוני).

משנתגלו קשיים בהתאקלמותם של המתנדבים הוחלט לרכז אותם – פרט לאלו שביקשו להישאר ביחידותיהם הקודמות – בחטיבה 7, שמפקדה השני **בן דונקלמן**, קצין קנדי, נימנה בעצמו על המח"ל. שלטונות הצבא העריכו כי קליטה קיבוצית מרוכזת של המתנדבים תקל על השתלבותם בצבא, תפתור במידה רבה את בעיות הזרות החברתית, תתגבר על עכבות לשוניות ותאפשר טיפול הולם בבעיותיהם הייחודיות.

כדי להיטיב עוד את תנאי הקליטה ולשפר את ההתאקלמות במערכת הצבאית, הוקם במסגרת אכ"א, בספטמבר 1948, גוף מיוחד לטיפול באנשי המח"ל, ומרגע זה נקבע השם הרשמי מח"ל – מתנדבי חוץ לארץ. בראש הגוף עמדו **עקיבא סקידל** חבר קיבוץ כפר-בלום, ששירת בצבא האמריקני במלחמת העולם השנייה, **לי האריס** מתנדב מארצות הברית, שהגיע ארצה על מנת לכהן כמנהל בנק למשכנתאות, ו**גדעון ברץ**, בן קיבוץ דגניה א', ממשוחררי הצבא הבריטי.

פעילות הסיוע שהחלה בהתנדבות וללא תכנון, התמסדה. מחלקת המח"ל עסקה בהדפסת עתונים וחומרי הסברה בשפות שונות (בעיקר אנגלית וצרפתית), פעילות סעד ורווחה, חלוקת דמי כיס למתנדבים, טיפול בבעיות אישיות של לוחמים בחטיבות השונות ועוד. כן הצליחה המחלקה להקים בתל-אביב, ברחוב הירקון, מועדון ששימש מקום מפגש למתנדבים בעת חופשותיהם. אך למרות חשיבותה הרבה של המחלקה ולמרות המאמצים של סקידל וחבר עוזריו, מחלקת המח"ל באכ"א לא האריכה ימים: ההוצאות הגדולות שהיו כרוכות באחזקתם של המתנדבים, ובעיקר תשלום משכורתם ומימון שהותם במטבע זר, קשיי המשמעת וההסתגלות של בודדים וקבוצות מקרב המתנדבים וההוראות המשתנות והסותרות בדבר תנאי הגיוס וההצבה ביחידות,



מפקד חטיבה 7, בן דונקלמן (קנדה), בפתיחת מרכז מח"ל בתל-אביב.

הביאו בהדרגה להקפדה יתרה ופיקוח על רישום וקבלת מתנדבים. כתוצאה מכך, לקראת שלהי המלחמה, הידלדל זרם המתנדבים ולמערכת הצבאית נתקבלו בעיקר מומחים במקצועות שונים, שנבחרו לפי צרכי הצבא. הללו הוסיפו להגיע ונקלטו במערכת הצבאית גם בשלהי תקופת הקרבות.

המח"ל ועיצובו של חיל האוויר

מגוייסי המח"ל השפיעו על כל תהליך בניית הצבא, עיצובו והתפתחותו במהלך המלחמה. אחד התחומים בהם ניכרה השפעתם באופן בולט ומיוחד היה חיל האוויר.

כיום ברור כי ללא אנשי המח"ל לא ניתן היה להפעיל את המטוסים שהגיעו לארץ בהדרגה: מטוסי ההפצה – המבצרים המעופפים (B-17), מטוסי הקרב – המסרשמידטים (הסכינים M-109), הספיטפיירים ומטוסי התובלה קומנדו (C-46) ודקוטה. מטוסים אלה היקנו לחיל האוויר שליטה בזירה ופעילותם היטתה את המאזניים לצידה של ישראל בקרבות אחדים במלחמה.

שירות האוויר של ה"הגנה" הוקם כבר בנובמבר 1947. רבים מבני היישוב התנדבו לשרת בצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם השנייה אך רק מעטים התקבלו לחיל האוויר המלכותי (RAF), לכן היה בארץ מחסור בכוח אדם מיומן. את הפער הזה מילאו צוותי האוויר, שחלקם הגדול גוייס בצפון אמריקה בידי משלחת ה"הגנה" בראשות היימן שמיר (שכטמן), אל שווימר ויהודה ארזי.

כ-70% מאנשי צוותי האוויר בחיל האוויר היו מתנדבים מעבר לים שהגיעו מ-16 ארצות שונות. הם שרתו כטייסים, נווטים, אלחוטנים, מקלענים, צלמי אוויר ומטילי פצצות.

מתוך 607 אנשי צוות אוויר, ששירתו בתקופה הנדונה, 414 היו מתנדבים מחוץ לארץ. מתוך 193 הטייסים, בוגרי מלחמת העולם השנייה, ששירתו בחיל האוויר הישראלי במלחמה, 168 היו אנשי מח"ל.

אחד המתנדבים הראשונים היה הרי "פרדי" פרדקינס, טייס בחיל האוויר המלכותי

הבריטי. פרדקינס נשלח לבריטניה, על פי הוראתו של דוד בן-גוריון, לרכוש מטוסים לחיל האויר המתהווה. הוא הצליח לרכוש מספר מטוסי אימון ולקראת שלהי 1947 היה עסוק בתכנון הוצאתם אל מחוץ לגבולות בריטניה, מבלי שייחשף יעד הגעתם. בין הישגי הרכש של פרדקינס, במהלך שנת 1948, היתה רכישת מטוסי תובלה קלים מדגם "נורסמן", אשר שימשו כגשר אוירי לסדום, שהיתה מנותקת מיתר המדינה.

יעקב ג'ק פרידמן ("פרדי" איש-שלום) מאנגליה, עזר בסתר, עוד בהיותו בחיל האויר הבריטי המלכותי, לשירות האויר של ה"הגנה". בפברואר 1948 ערק מחיל האויר הבריטי (אחרי 11 שנות שירות), הצטרף לשירות האויר והביא איתו נסיון רב במכונאות מטוסים. הוא עמד בראש הצוות שתיקן והכשיר לפעולה את רוב 20 המטוסים הקלים מסוג אוסטר (פרימוסים), שנרכשו מן הבריטים כגרוטאות. הוא גם הקים והוביל את הצוות שבנה את מטוס הספיטפייר הראשון של חיל האויר הישראלי מגרוטאות של מטוס ספיטפייר, שהשאירו הבריטים כשעזבו את הארץ. אך אפשר שתרומתו החשובה ביותר לחיל האויר הישראלי היתה העברת הידע הרב שלו למכונאים הצעירים שהכשיר. לימים כיהנו רבים מהם בתפקידי צמרת.



טייסים של גף 35 ליד מטוסי נורסמן בעקרון. משמאל: איבי נתן (הודו); רוי שפירא (דרום אפריקה); אירווינג פלדשטיין (ארה"ב); בן ("רד") סטורי (קנדה).

דמות ייחודית בקרב טייסי המח"ל, היה בוריס סניור, טייס בחיל האויר הדרום אפריקני, שנלחם במלחמת העולם השנייה. הוא הגיע ארצה בדצמבר 1947, הצטרף לשירות האויר וזמן קצר לאחר מכן נשלח חזרה לארצו, כדי לגייס צוותי אויר וצוותי קרקע ולרכוש מטוסים לחיל האויר. בדרום אפריקה הקים חברת תעופה פיקטיבית, שבסיסה היה ביוהנסבורג, ובאמצעותה הועברו לארץ מטוסי DC-3 שרכש, ואמצעי לחימה שונים. סניור שירת כטייס בטייסת הקרב 101, ביצע מבחן טיסה של מטוס הספיטפייר הראשון של חיל האויר, המטוס שבנה הצוות של פרדי איש-שלום, ומאוחר יותר שירת באגפי המבצעים וההדרכה בחיל.

אל שווימר, אמריקאי במוצאו, עזב, בנובמבר 1947, את עבודתו כמהנדס תעופה בחברת ט.ו.א. (TWA) כדי לגייס אנשים ולרכוש מטוסים עבור חיל האויר הישראלי שבדרך. בתמיכתו של סוכן ה"הגנה" יהודה ארזי רכש מספר מטוסי תובלה מדגם קומנדו (C-46) ומטוסי תובלה כבדים שהוטסו בסודיות לבסיס חיל האויר בצ'כוסלובקיה. לאל שווימר היה תפקיד מפתח בהקמת להק תובלה אוירית ובבניית הגשר האוירי בין צ'כוסלובקיה לישראל. לאחר מכן היה מפקד של כנף הנדסה ואחזקה של חיל האויר. לאחר מלחמת השחרור הקים את חברת "בדק", שלימים התפתחה לתעשייה האוירית, ועמד בראשה שנים רבות.



צוות מטוס C-46 בעצירת תדלוק בקורסיקה. משמאל: נווט, הרווי נחמן (ארה"ב); טייס משנה, גורדון לויט (אנגליה); קברניט, אל רייזין (ארה"ב); אלחוטאי, ג'ק גולדשטיין (קנדה). לצוותי האויר לא היו אז מדים ודרגות.

הטייסים שהשתלבו בפעילות המבצעית של חיל האוויר היו בדרך כלל בעלי נסיון מבצעי רב. בעיקר יצא שמם של ה"אסים" (Aces), טייסי קרב בעלי מוניטין ממלחמת העולם השנייה. בין המפורסמים בהם, שהתנדבו לשירות היישוב היהודי, היו ג'ורג' (באז) ברלינג, טייס קנדי בעל מוניטין של למעלה מ-30 הפלות בקרבות אויר, וליאונרד כהן, איש חיל האוויר המלכותי הבריטי. שניהם ניספו בתאונה אווירית, במאי 1948, בקירבת רומא, בנסיבות לוטות בערפל, בהטיסם מטוס מדגם "נורסמן".

מעל למאה מטסי הרכבת האוירית בין צ'כוסלובקיה לישראל, שנקראו מבצע "בלק", היו מן ההישגים הבולטים של חיל האוויר במהלך המלחמה. ברכבת אוירית זו הוטסו ארצה מטוסי הקרב הראשונים (שהיו מפורקים), נשק קל ואמצעי לוחמה מגוונים.

מבצע "בלק"

המבצע להובלת מטוסים ונשק שנרכשו בצ'כוסלובקיה בראשית 1948. על מנת להחיש את הובלת הציוד לארץ הוחלט להעבירו בדרך האויר. המטוס הראשון היה מטוס סקיימסטר שנשכר יחד עם הצוות שלו, מחברה אמריקנית והמריא ישירות מפראג לשדה התעופה בבית דראס (ליד באר טוביה). המטוס נחת ב-31 במרס 1948. הוא הביא נשק שנכנס מיד לשימוש במבצע "נחשון". לחץ שהפעילו נציגי ממשלת ארצות הברית גרם לכך שבעלי הסקיימסטר לא הסכימו לבצע טיסות נוספות מצ'כוסלובקיה, ולכן נאלצו הנהגת היישוב וה"הגנה" לחפש דרכים אחרות.

לאחר שבועות רבים של חיפושים נמצאה האפשרות להשתמש בשדה התעופה ליד איאצ'יו (קורסיקה). חברה פרטית שבדית הטיסה את הנשק מברנו (צ'כוסלובקיה) לאיאצ'יו ומשם הועבר במטוסי סקיימסטר לארץ. שתי טיסות הגיעו לארץ ערב הקמת המדינה והביאו ללוחמים נשק, חומרי חבלה וחלקי חילוף.

לאחר ההכרזה על הקמת המדינה הגיעו מטוסים שנשאו בבטנם מטוסי קרב מדגם "מסרשמידט", מפורקים, עם חלקי החילוף והתחמושת שלהם.



צוות מטוס B-17 בזאטץ, צ'כוסלובקיה, לפני המראה.

כמעט כל אנשי צוותי האויר והקרקע במבצעי הטסה אלה, שהיו מורכבים מאוד מבחינה לוגיסטית, היו אנשי מח"ל, אשר צברו את נסיונם במלחמת העולם השנייה. מטוסי הקרב, שהובאו לארץ הורכבו כאן ושימשו את חיל האויר במשימות שונות. הראשונה בהן היתה עצירת ההתקדמות של הצבא המצרי, בקירבת אשדוד, ב-29 במאי 1948, כאשר יעד ההתקפה שלו צפונה היתה העיר תל-אביב. אחד המטוסים שהשתתפו בהתקפה הוטס על ידי איש המח"ל אדי כהן מדרום אפריקה. המטוס הופל על ידי אש אנטי-אוירית וטייסו נהרג.

מטוסי ספיטפייר נוספים, שנרכשו בצ'כוסלובקיה, הוטסו בידי אנשי המח"ל בשני מבצעים שכוננו "ולוטה I" ו"ולוטה II". ההטסה התאפשרה לאחר שהטייס, **סם פומרנץ**, מארה"ב, אילתר מיכלי דלק רזרביים שהגדילו את טווח הטיסה של הספיטפיירים (סם פומרנץ נהרג באירופה בעת שהטיס את אחד ממטוסי הספיטפייר לישראל). מבצע יחודי נעשה על ידי הטייס **וויין פיק**, איש חיל האויר האמריקני לשעבר, שבחודש נובמבר 1948 הפיל מטוס בריטי מוסקיטו שטס בגובה רב וצילם מתקנים צבאיים של ישראל.



דוד בן-גוריון עם אנשי מח"ל ליד מטוס ראפיד, שהביא אותו לשדה התעופה הרצליה. משמאל: איש המח"ל ששירת בפלמ"ח, סוני ווסק (קנדה); דוד בן-גוריון; טייס קרב, קריס מאגי (ארה"ב).

הטייס אדי קפלנסקי ומבצע "תסכית"

מבצע "תסכית" נועד למפות את ההתפרסות של כוחות האויב בצדו המערבי של נהר הירדן. במשך חמשה לילות רצופים, במועדים קבועים, הטיל מטוס חיל האויר זיקוקין מעל מטרות שנבחרו מראש. במקביל האזין חיל הקשר לשידורי האויב. שילוב המידע מן השידורים ומתצפיות צוות המטוס יצר את התמונה הנדרשת. לאחר המבצע שיגר מפקד אגף המבצעים של חיל האויר מכתב ברכה והוקרה לטייס אדי קפלנסקי, שביצע את הטיסות. המכתב נוסח בשפה האנגלית, כפי שנוסחו אז רוב מסמכי החיל, כיוון שרוב צוותי האויר היו מתנדבים מחוץ לארץ ואנגלית היתה שפת העבודה הרווחת.

ISRAEL AIR FORCE

Confidential

11th October 1948
M/189/Air

To: E. Kaplansky,
Pilot, No. 1 Sqd.
Tel Aviv
From: Director of Operations

I wish to advise you that the Army has expressed its complete satisfaction with the results of Operation Taskit.

I wish to add my personal congratulations for a job well done.

David Judah
Director of Operations

חיל האויר הישראלי
סודי

M/189/Air

11 באוקטובר 1948

אל: א. קפלנסקי
טייס, טייסת מס' 1
תל אביב
מאת: מפקד אגף המבצעים

ברצוני להודיעך כי הצבא הביע שביעות רצון מלאה מתוצאות מבצע תסכית.
ברצוני להוסיף את ברכותי האישיות על משימה שבוצעה כהלכה.

דוד יהודה
מפקד אגף מבצעים

מבצע נוסף, מבצע "אבק" החל באוגוסט 1948 ונמשך כמעט עד אוקטובר. במהלכו הוטסו ציוד לחימה וכוח אדם לנגב הנצור, לקראת מבצע "יואב".

יחד עם הטייסים ומפקדי הטייסות אנשי המח"ל, מילאו מתנדבי חו"ל גם תפקידים בכירים באגפי המבצעים, ההדרכה, ההנדסה, התחזוקה ומודיעין האויר במטה החיל. איש מח"ל מארצות הברית, הרולד "פפי" גרין עמד בראש מערך ההדרכה לטיס בארץ. כל מדריכי הטיס היו מתנדבי חוץ לארץ, וביניהם בלט המתנדב האמריקני רודי אוגרטיין, שניהל את קורס ההסבה לטייסי הספיטפייר, שהפכו עם שלהי המלחמה למטוסי הקרב הבולטים של מערך האויר.

הקמתה ותפעולה של יחידת מכ"ם (הראדאר) (טייסת 505) התאפשרה בעיקר תודות ליוזמתו של מפקדה הראשון, משה איתן (אטנברג) מארה"ב ו-40 מתנדבים נוספים מחו"ל בעלי נסיון מקצועי. קיום היחידה נשמר בסודיות רבה ורק מעטים ידעו עליה. כל מפעילות הראדאר היו נשים שהודרכו על ידי שתי מתנדבות מחו"ל, אחת מאנגליה והשניה מדרום אפריקה.

גם בקורסים הייחודיים, שהתנהלו בחוץ לארץ עוד במהלך המלחמה, בלט משקלם של אנשי המח"ל. באביב 1948 נפתח בביקרספילד שבקליפורניה, קורס טיס מיוחד עבור ישראלים שלמדו אז בארצות הברית. בקורסי הטייס שהתנהלו בשדה אורבה (Urbe) בקירבת רומא שבאיטליה, שימשו במערך ההדרכה מדריכי טיס מדרום אפריקה ומארצות הברית. גם בקורסים ובהשתלמויות האוויריות, שנערכו בשלהי 1948 בצ'כוסלובקיה עבור טייסים מן הארץ, פעלו מדריכים מקרב המח"ל, שנשלחו מן הארץ על מנת לפקח אחר התקדמותם של החניכים.

מבין 33 אנשי צוות אויר של חיל האויר הישראלי, שנהרגו או שהינם בגדר נעדרים במלחמת העצמאות, 19 הינם אנשי מח"ל: 8 מארצות הברית, 6 מקנדה, 3 מבריטניה ו-2 מדרום אפריקה. ששה מבין שבעת אנשי צוות האויר אשר נפלו בשבי המצרים במהלך המלחמה היו אנשי מח"ל: 3 מארצות הברית והאחרים מבריטניה, מהולנד ומדרום אפריקה.

אלוף (מיל) הרצל בודינגר, שפיקד על חיל האויר (בשנים 1992-1996), אמר על אנשי המח"ל: "צוותי האויר הלא-ישראליים, שיחקו תפקיד מכריע, הן בהשגת יעדי חיל האויר והן בהנחת התשתית הארגונית לחיל".

בין ראשוני חיל הים

בחיל הים הישראלי שרתו עשרות אנשי מח"ל, הן כמפקדים והן כלוחמים. התנדבותם של אנשי חוץ לארץ החלה עוד לפני קום המדינה במסגרת "עלייה ב'", כאשר ימאים אמריקנים וקנדים איישו אוניות מעפילים ויחד עם אנשי ה"הגנה" והפלי"ם (הפלוגה הימית של הפלמ"ח) הביאו את המעפילים לחופי ארץ ישראל. מקצוע הימאות לא היה כל כך נפוץ בין היהודים בתפוצות ולא בקרב היישוב היהודי בארץ, לכן כה רבה היתה חשיבות התיגבור של מערך חיל הים באנשי מקצוע, שרכשו את נסיונם בציים שונים.

מרבית המתנדבים היו וותיקי צבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה. בין המתנדבים היה **אש לינקולן**, שנתמנה כבר ב-15 במאי 1948 ליועץ ימי לממשלת ישראל. בפועל, הוא הגיע ארצה רק לאחר שלושה חודשים ולא נקלט במערכת הצבאית. איש מח"ל נוסף, שמילא תפקיד מרכזי בהקמתו של חיל הים, היה שאול בן-צבי, הוא **פול שולמן**, בוגר אקדמיית הצי האמריקאי (אנפוליס), יליד 1922, ששירת בצי האמריקני ולחם בזירת האוקיינוס השקט. ב-1947 פרש מן הצי האמריקני, הצטרף ל"מוסד לעלייה ב'" ועזר ברכישת ספינות והתאמתן להובלת מעפילים. במאי 1948 פנה אליו דוד בן-גוריון וביקש ממנו לבוא לארץ ולארגן את הצי הישראלי. באוקטובר 1948 קיבל עליו

שולמן בן ה-26 את הפיקוד על חיל הים, בהביאו עימו נסיון של שירות בצי קרבי ומתקדם וידע בהפעלת כוחות ימיים. המינוי עורר ויכוחים רבים בפיקוד החיל, הן בשל גילו הצעיר והן על מידת התאמתו לתפקיד. שולמן פיקד על החיל בפעולות שליוו את מבצע "יואב", וביניהן טיבוע אונית הדגל המצרית "האמיר פארוק" בידי אנשי יחידת החבלה הימית בפיקודו של יוחאי בן-נון. הוא שירת בתפקיד זה עד מרץ 1949 ואז מונה ליועץ לראש הממשלה.



פול שולמן (ארה"ב), המפקד הראשון של חיל הים.

לצד שולמן השתלבו מתנדבים נוספים, שתרמו במיומנותם להתפתחות החיל. **יונתן לפ (לב)** בפיקוח על התותחנות הימית; **פיליפ שטראוס**, שפיקח על פעילות אגף ההנדסה והמכונאות הימית; **דויד באום**, קצין מכונות; **דויד דה-לנג'**, שארגן את משמר החופים; **בן דה-רוי**, איש קשר

וראדאר, סנדר פינרד צוללן, ועוד. הצטרפותם של אנשי המח"ל לצי הצעיר ביססה את התשתית של חיל הים, שהחל בהדרגה לעבור מפעולה בעלת אופי מחתרתי, שהתגבשה בפעולות המוסד לעלייה ב' והפלי"ם, לדפוס פעולה של צי צבאי, כמקובל בעולם המערבי. התהליך עורר לא מעט חיכוכים בין המתנדבים לבין הימאים הארץ-ישראליים, שרובם נימנו עם אנשי הפלי"ם, מלווי ספינות המעפילים וחברי המחלקות הימיות בארגון "הפועל". מתנדבים רבים עזבו בשל כך את החיל, וקבלו על כי מפלים אותם לרעה ומונעים בידעין קידומם של מי שלא צמחו מגרעין יורדי הים הארץ-ישראליים.

הגרעין המוצק של השריון

עיצובו של חיל השריון קשור אף הוא במתנדבי חוץ לארץ. לקראת סוף ההפוגה הראשונה גדל מספרם של המתנדבים (ובהם גם לא יהודים) ביחידות הצבא. היות ונתגלו קשיים בקליטם בכמה מגדודי הצבא, הוחלט לנסות ולרכזם בחטיבה אחת. החטיבה שנבחרה היתה חטיבה 7, שהתארגנה מחדש לאחר קרבות הנפל לכיבוש לטרון (במבצעי בן נון א' ובן נון ב', בשלהי מאי 1948), וחלו שינויים בסגל הפיקוד שלה. חלק מן הקצינים והמפקדים, שבאו ממערך ההדרכה שבו אליו, ואת מקומם תפסו



צוות שריונית מגדוד 79 בחטיבה 7.
מלמעלה: ג'ק גולד (קנדה), פרנק
פרלמן (ארה"ב), סולי אוסן (דרום
אפריקה).



צוות שריונית ("סנדוויץ") מחטיבת אלכסנדרוני, גדוד 34. חלקם אנשי מח"ל מנורבגיה, דנמרק, דרום אפריקה, אנגליה וארה"ב.

קצינים מתנדבים מחוץ לארץ. הקנדי בן דונקלמן פיקד על החטיבה והקנדי ג'ו (יוסף) וינר קיבל את הפיקוד על גדוד השריון 79. מאוחר יותר הוחלף וינר בידי מתנדב מקניה, ברוך פרידמן-ארוז. למפקד גדוד 72 מונה ג'ק נורסלע (ליכטנשטיין). גם קציני קשר, מבצעים ורפואה נימנו עם אנשי המח"ל.

חטיבת השריון 7 הפכה למעשה ל"חטיבת המח"ל". היא הורכבה מגדוד השריון 79 ושני גדודי חי"ר: 71 ו-72. בחודשי הקיץ היו בחטיבה כ-170 מתנדבים דוברי אנגלית ופלוגה אחת הורכבה בשלמותה ממתנדבים דוברי אנגלית. החטיבה השתתפה ב"מבצע דקל" לכיבוש הגליל התחתון ונצרת, בקרבות "עשרת הימים" ביולי 1948 ובמבצע "חירס" לכיבוש הגליל העליון והדיפת צבא ההצלה של קאוקג'י. בשלהי אוקטובר 1948 לקראת סוף המלחמה היו בחטיבה 7 כ-300 אנשי מח"ל מהם כ-240 בגדוד 72, כמעט כולם דוברי אנגלית.



מחלקת מח"ל, גדוד 89, חטיבה 8 (מאנגליה, רודזיה, ארה"ב, הולנד, גרמניה ודרום אפריקה) לאחר כיבוש עוג'ה אל חפיר (ניצנה), דצמבר 1948.

גם בחטיבת השריון הנוספת, שפעלה באותה העת, חטיבה 8, היו לוחמים רבים מבין אנשי המח"ל. הם השתלבו בתוך אוסף מגוון של מגוייסיים מארצות שונות, דוברי שפות שונות. בפלוגת הטנקים הכבדים, עליה פיקד איש המח"ל קלייב סלבי, דיברו אנגלית, ביחידות הטנקים הקלים דיברו רוסית. עם המח"ט, יצחק שדה, שוחח מפקד גדוד 82 פליקס ביאטוס, ברוסית ועם סגנו דיבר בגרמנית. מכיוון שלא נמצא בגדוד אדם הדובר גם רוסית וגם אנגלית, נעשה התרגום מן השפה הרוסית לאידיש וממנה לאנגלית. למרות "מגדל בבל" זה של לשונות השתתפה החטיבה ב"מבצע דני" בחזית המרכז (ביולי 1948) ובקרבות ההכרעה בחזית הדרום (מבצעי "יואב" "חורב", "עשר המכות" ו"עין").

חילות השדה

בתחילת 1948 הצטרפו מתנדבים מאנגליה, דרום אפריקה, מערב אירופה וארצות

קבוצת לוחמי מח"ל מפלוגת הג"פים והשריונים של חטיבה 9 ("חיות הנגב"), לאחר כיבוש באר שבע.



פלוגת ג"פים בדרך לסדום. נהג – הרווי סירולניקוב (קנדה), לידו – אלברט (צרפת), מאחור – ג'רי (ארה"ב) ו"רסטי" צנטנר (דרום אפריקה).



אסתר קיילנגולד ברובע היהודי



אסתר קיילינגולד שנהרגה במערכה ברובע היהודי בירושלים.

אסתר קיילנגולד הגיעה מאנגליה כמורה לאנגלית ועבדה בבית הספר אוולינה דה רוטשילד בירושלים. עם פרוץ הקרבות התנדבה והצטרפה לכוחות הלוחמים ברובע היהודי בעיר העתיקה, שם נהרגה בקרבות באביב 1948. מכתב זה נשלח למשפחתה באנגליה כשנה לאחר נפילתה.

הנני מרגיש חובה לעצמי לספר על אסתר קיילנגולד הי"ד.

עם התחלת הקרבות גויסו כל המורים ולקחו חלק פעיל בקרבות. אסתר מילאה את תפקידה למעלה מן המשוער. כלוחמת אמיצה וכחיילת ותיקה עמדה איתנה והדפה את האויב עם כל נסיון של הסתערות. עמידתה היתה דוגמה לשאר הלוחמים שמסביבה... שבועיים תמימים עמדה על משמרתה. ביום האחרון לקרבות, עמדה אסתר עם מספר צעירים שהגנו בחרוף נפש על הגוש האחרון, הוא גוש בית-אל. בהתקפה זו של האויב נפצעה אסתר פצעי מות ונפטרה כעבור זמן מה. מכה קשה היתה זאת לכל הלוחמים שהכירוה והעריצוה על גבורתה ועמידתה האיתנה והנאה כלוחמת שבזה לפחדנות.

בדו"ח שהגשתי למטכ"ל הזכרתיה באופן מיוחד לציון לשבת.

משה רוסנק,

מפקד כוחות העיר העתיקה

7 באפריל 1949



לוחמי מח"ל מפלוגת הג'יפים של חטיבת הנגב. משמאל: דוד "מגדל" טפרסון, אדי מגיד, בזיל לוין, פיליפ נבון, נמרוד אשל, מקס רוזנגרטן ובני מילר, כולם מדרום אפריקה.

?

הברית לחטיבת אלכסנדרוני. רובם השתלבו בגדוד המסייע (גדוד 34), שכלל פלוגת ג'יפים משוריינים וציוד אנטי-טנקי. נוכחותם של המתנדבים הורגשה בקרבות באיזור קולה ביולי 1948, תחת פיקודו של **שאול הרמתי (רוזנברג)**, ששירת כקצין בדביזיה הסקוטית ה-51 במלחמת העולם השנייה. עם העברת החטיבה להתארגנות צפונה "ערקו" אחדים מלוחמי פלוגת הג'יפים והצטרפו לגדוד הפשיטה המשוריין, הגדוד ה-9 בחטיבת הנגב, עימו לחמו בקרבות ההכרעה בחזית הדרום.

אנשי מח"ל רבים היו בחטיבת גבעתי, בעיקר בגדוד 52 ובגדוד 51, וכ-10 אנשים שרתו בחטיבת גולני. עשרות אנשי מח"ל השתלבו במערך הפיקודי של חיל התותחנים, בעיקר ביחידות המרגמות ובפלוגות הנ"ט בחזיתות השונות. רבים מחיילי ההנדסה הקרבית, הן ביחידות החי"ר והן במפקדות היו אנשי מח"ל. אחד הקצינים, **השוויצרי גרהרד וייל**, נהרג בהדריכו לוחמי פלמ"ח בשימוש בחומרי חבלה.

השירות הרפואי

שיעור הרופאים באוכלוסיית היישוב ב-1948 היה גבוה מאוד אך רובם לא היו צעירים ורק למעטים היה נסיון צבאי או נסיון ברפואה בעת מלחמה. היו אמנם רופאים ששרתו בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, אך רובם לא הוצבו אז ביחידות קרביות ובקו החזית. נוצר, אם כן, צורך דחוף בגיוס רופאים בעלי התמחויות מיוחדות כמו גם אחיות, רוקחים ובעלי מקצועות פארה-רפואיים.



רות סרטסקי-שטרן, אחות מתנדבת
מדרום אפריקה.

המאמצים לגייס בעלי מקצועות אלה התרכזו במיוחד בארצות דוברות אנגלית, ואמנם המספר הגדול ביותר של מתנדבים מתחומי הרפואה הגיע מדרום אפריקה ואחרים באו מבריטניה, מקנדה, מארצות הברית, ממספר מדינות בדרום אמריקה ובודדים הגיעו מארצות צפון אפריקה.

בסך הכל הגיעו למדינה, שזה עתה נוסדה, כ-80 רופאים מן המח"ל, כ-50 אחיות ומספר קטן יותר של רוקחים, רופאי שיניים, פיזיותרפיסטים, עובדי מעבדה ועוד. מתנדבי המח"ל היוו למעלה מ-20% מכלל הרופאים ביחידות הקרביות בצה"ל. ביניהם היו מומחים בעלי נסיון בשטחים חיוניים כמו אורתופדים, כירורגים, פלסטיקאים ופסיכיאטרים ומומחים בתחום הטראומה. כולם מילאו תפקידים חיוניים במערך הרפואי – מרופאי מרפאות ועד מפקדי בתי חולים של שדה.

שניים מרופאי המח"ל נפלו בקרב. ד"ר ישעיהו מוריס, מתנדב בריטי חתן אות גבורה במלחמת העולם השנייה. מיד לאחריה התנדב לעבוד במחנות העקורים בדרום צרפת. הוא הגיע לישראל באביב 1948 ומונה לקצין הרפואה של חטיבת גולני. נפל בעת שתחנת

האיסוף הקדמית בחזית סג'רה (אילניה), הופגזה על ידי כוחות קאוקג'י, ביוני 1948.
ד"ר סלומון מורלי-דהן, יליד מרוקו הספרדית, נפל כרופא יחידת המיעוטים בצה"ל,
בקרב נגד צבא ההצלה של קאוקג'י בגזרת ינוח, ב-28 אוקטובר 1948.

בין המתנדבים האחרים שהגיעו לארץ היו גם ד"ר ליאו (אריה) בורנשטיין, מארצות
הברית, אחד הרופאים הראשונים במסגרת המח"ל, בעל נסיון כרופא מנתח בקו
החזית, שהיה כאן מפקד בית חולים צבאי; השוויצרים ד"ר מקס גולדברג ואשתו הילדה,
שהיתה אחות, ששרתו כצוות בגולני; מילדרד שלומשלג מארצות הברית,
פיזיותרפיסטית, שהקימה את המרכז לשיקום נכים בתל-השומר; ד"ר ג'ק מדלי, מדרום
אפריקה, היה המנתח של הגדוד השלישי ושל גדוד "יפתח" של ה"פלמ"ח"; ד"ר ליונל
מלצר, לשעבר סגן אלוף בצבא דרום אפריקה וחתן אות גבורה וד"ר סיימון ווינטר,
מאנגליה, שהיה רופא ראשי בחיל האויר.

חרף תרומתם הייחודית לשירות הרפואי, התקשו הרופאים ואנשי הצוותים הרפואיים,
להשתלב במערך הרפואי של מדינת ישראל. למעלה ממחציתם חזרו לארצות מוצאם.



שלושה אנשי מח"ל מדרום אפריקה בשירות רפואי: אבא זק (רוקח), מנדל קלאף (קצין
רפואה), פיל הוז (רופא שיניים).

הנותרים תרמו להקמת התשתית של השירותים הרפואיים בארץ וחלקם היו במהלך השנים לרופאים בכירים במערכת הבריאות בישראל.

המתנדבים והמערכת

סביב שירות אנשי המח"ל התעוררו לא פעם חיכוכים ואי-הבנות – חלקם עם המערכת הצבאית וחלקם עם המגויסים בני הארץ. חלק מאי-ההבנות צמח על רקע השונות התרבותית והמנטלית, חלק נבע מוויכוחים על שכר שלא שולם כמובטח ועל תנאי שירות שלא תאמו את הציפיות וההבטחות, וחלק נבע מטענות בדבר שיבוץ מקצועי ופיקודי לא מתאים. מרבית הטענות היו במישור האישי אך ברמה הקיבוצית התעוררה בעייה שנבעה מן ההבחנה בין אנשי המח"ל לבין מי שהגיעו ארצה שלא במסגרת זו. הקונפליקט התעורר משום שההגדרה "מתנדב מח"ל" לא נתנה ביטוי למעמדם של לוחמים ייחודיים או של מי שנימנו על מסגרות לחימה שאורגנו על בסיס השתייכות אתנית או מקצועית, כמו למשל קבוצת "הקומנדו הצרפתי", תחת פיקודו של **טדי איתן (דיפרה)**, מתנדב לא יהודי, לוחם בעל מוניטין בצבא צרפת החופשית במלחמת העולם השנייה, אשר לחמה במסגרת חטיבת הנגב של הפלמ"ח והשתתפה בין השאר בכיבוש באר שבע. ללוחמים אלה הובטחו תנאים וזכויות מיוחדות ולא תמיד עמדו הרשויות בהבטחות. מעבר לכך, על פי הנחיות אכ"א נחשבו חלקם כעולים, כמו אנשי הגח"ל – גיוס חוץ לארץ, ולא כמתנדבים העתידים לשוב אל ארצות המוצא שלהם.

הערכת תרומת המח"ל

אנשי המח"ל, ביניהם כאלה שנטשו בתים ומשפחות ויצאו ללחום את מלחמת העם בארצו, מתנדבים, שרבים מהם באו לכאן זמן קצר בלבד לאחר ששבו משנים ארוכות של שירות במלחמת העולם השנייה, טענו שהחברה הישראלית ובעיקר המערכת הצבאית לא העריכה ולא הוקירה כיאות את הסיוע שנתנו ואת ההקרבה שנידרשה לכך. בתודעה הציבורית הועם זכרון פעלו של המח"ל. ואמנם, בתקופת מלחמת העצמאות, הוצנעה פעולת מגויסי מח"ל מחשש שבשל מדיניות האמברגו של הממשלות בארצות מהן באו המתנדבים ובעיקר ארצות הברית, ינקטו צעדים משפטיים נגד

המגויסים. גם האווירה המחתרנית והצורך לשמור על סודיות היו בין הגורמים להצנעת תרומתם המקצועית והשפעתם על ההכרעה בקרבות.

הנהגת היישוב והמדינה והפיקוד העליון ידעו היטב מה היתה התרומה האמיתית של המתנדבים. ביומניו מתקופת המלחמה התייחס דוד בן-גוריון לאנשי המח"ל וראה בהתנדבותם ובמעורבותם לא רק תוספת כוח אדם למערכת הצבאית, אלא, בעיקר, הפגנת הזדהות של יהדות הגולה עם מדינת ישראל. עזיבתם, בתום המלחמה או על רקע העימותים השונים, נתפרשה בעיניו כתבוסה מוסרית, הן למדינה והן למתנדבים עצמם. לעומתו, רבים בהנהגה ובעיקר בצבא חשבו כי ראוי להדגיש בתהליך "בניין האומה" הישראלית דווקא את מלחמתו העצמאית של היישוב, והיות ורוב המתנדבים עזבו במשך הזמן את הארץ אין צורך לטפח את תרומתם למאמץ המלחמה של היישוב היהודי בארץ ישראל.

בספרו "קשת לוחמים" כתב יגאל אלון על המח"ל:

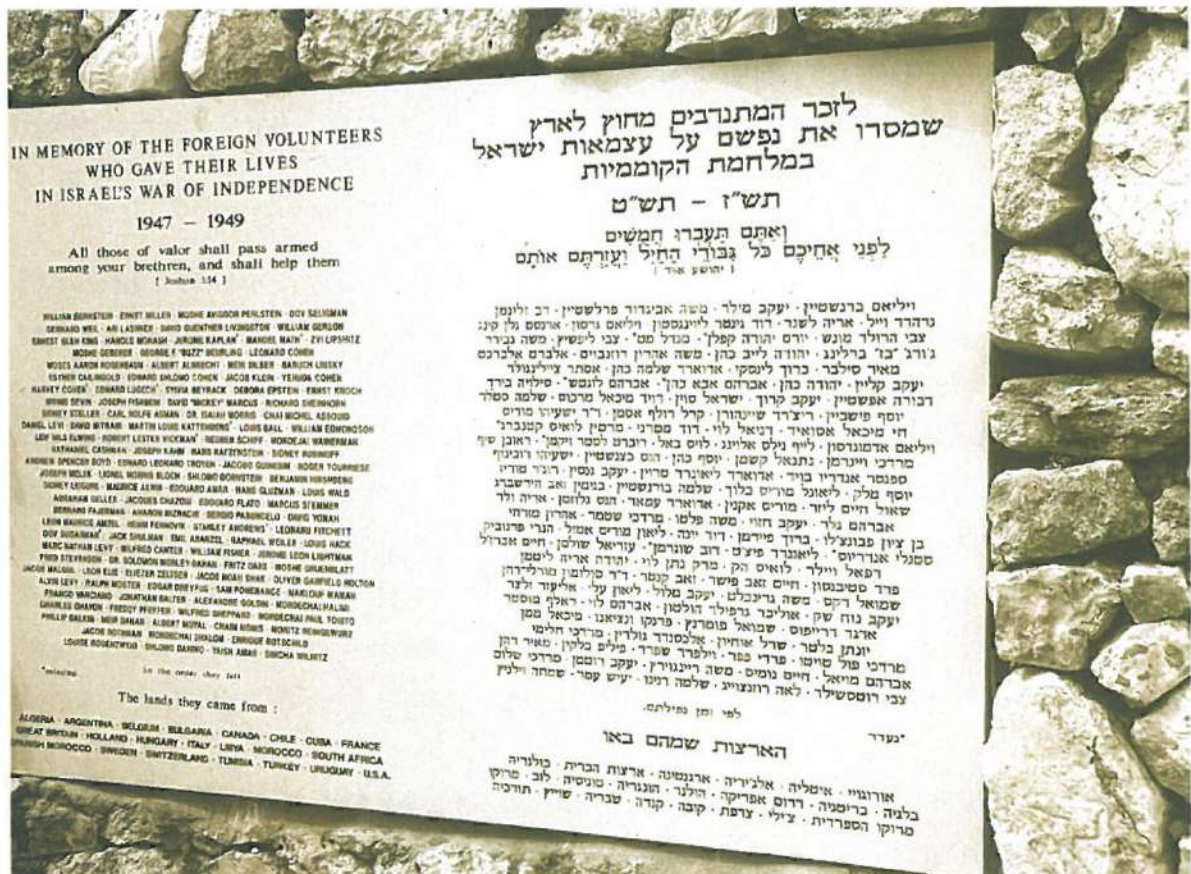
עוד מקור של כוח אדם, שנוצל רק לאחר שהסתלקו הבריטים והחלה הפלישה ה"רשמית", היו מתנדבי חוץ-לארץ (מח"ל), בעיקר יהודים צעירים מן העולם המערבי, שנגרפו בסערת הרגשות ונלהבו לאתגר שבתקומת ישראל ואשר הסכנה שנשקפה לה בימי ראשיתה נגעה אל לבם. בסך-הכל מנו הללו רק כמה אלפים, אך הם היו עתידים למלא תפקיד רב-משמעות בהקמת חיל השריון של מדינת ישראל, חיל האויר שלה, חיל הרפואה וחיל התותחנים. אולם גם הם עדיין היו רחוקים מארץ ישראל כאשר פרצו היריות הראשונות של המלחמה.

כיום, ממרחק השנים שעברו מאז מלחמת העצמאות הולך ומתברר חלקם הגדול של אנשי המח"ל. מיומנותם בתחומי לחימה מגוונים, הכרתם את המערכת הצבאית והנסיון הקרבי של רבים מהם, תרמו תרומה חשובה, שאיפשרה לצה"ל, בתקופת חירום ותוך כדי קרבות, לבנות צבא סדיר ומודרני, בפרק זמן קצר יחסית, שהכריע את המלחמה.

בשנת 1993 הוסר הלוט מעל האנדרטה לזכרם של 119 אנשי המח"ל, שנפלו במלחמת הקוממיות. האנדרטה הוקמה על ידי הקרן הקיימת לישראל ביוזמת עמותת "מח"ל עולמי" ובעזרת תרומות מאנשי מח"ל בכל רחבי העולם. היא ניצבת בשער הגיא, קרוב לנקודת המוצא של 'כביש בורמה'. על האנדרטה צוינו שמותיהם של 98 הנופלים



טקס חנוכת האנדרטה לזכרם של 119 אנשי המח"ל שנפלו במלחמת הקוממיות.



לוח עם שמות הנופלים, לוחמי המח"ל, על האנדרטה בשער הגיא.

Bibliography – items in Hebrew

ספרים בעברית Hebrew Books

- דנקלמן בן, נאמנות כפולה, שוקן, ירושלים 1977.
- גרינפילד מורי, הצי הסודי של היהודים, גפן הוצאה לאור, ירושלים, 1994.
- גרינפילד מורי, מתנדבים מצפון-אמריקה בעלייה "ב", כיוונים ירושלים, דצמבר 1997.
- הדרי זאב וצחור זאב, אניות או מדינה, קורות אניות המעפילים "פאן יורק" ו"פאן קרשנט", הקיבוץ מאוחד ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1981.
- ויצמן עזר, לך שמיים, לך ארץ, הוצאה לאור מעריב, 1976.
- טפרסון, דוד. "המתנדב", דוד טפרסון' 1999.
- פורת צפורה, מכתבים מירושלים, צ'ריקובר מוציאים לאור, תל-אביב 1998.
- פורת צפורה, אל"מ דוד (מיקי) מרכוס "חייל בשירות האנושות", בהוצאות American Veterans of Israel Legacy Corp and the American Jewish Historical Society, 2012,
- קפלנטיק אדי, המעופפים הראשונים, חיל-האוויר, צבא ההגנה לישראל, משרד הביטחון, 1993.
- לויט גורדון, גוי של שבת, משרד הביטחון הוצאות לאור, 1989.
- ליכטמן ויליאם, בין המגן וחולב, ישראל, הוצאה לאור הדר, תל-אביב, 1948.
- משרד החינוך (מרכז ההסברה), מח"ל, מתנדבי חוץ לארץ במלחמת העצמאות, ישראל, שיווק, גפן הוצאות לאור, 2002.
- כיילינגולד, אשר, מלונדון לירושלים, ישראל, הוצאת לאור כרמל, 2003.
- כהן אבי, גשר אווירי לעצמאות, ישראל, צה"ל - הוצאת "מערכות" משרד הבטחון - ההוצאה לאור, נובמבר 1997.
- סניור בוריס, שמים חדשים, ישראל, דביר הוצאה לאור, 1998.
- שחן אביגדור, כנפי הנצחון, ישראל, הוצאה לאור עם הספר, 1996.
- שחר דוד, מהשואה אל שחר חדש", ישראל, דוקוסטור בע"מ, הוצאה לאור, 2006.

פרסומים בעברית Publications in Hebrew

"בעוז רוחם" עיטורי הגבורה העוז המופת וצל"ש הרמטכ"ל 1948-1998, הוצאות לאור, משרד הבתחון, תל-אביב

ארגונים ומחתרות שפעלו לפני קום המדינה ובמלחמת העצמאות (חוברת מידע), מדינת ישראל, משרד החינוך התרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית, 1998

חושבים", חוברת על מח"ל, (עניינים שעל הפרק) מפקדת קצין חינוך ונוער ראשי, ענף חינוך והסברה, אפריל 1998

"מח"ל - מתנדבי חוץ לארץ במלחמת העצמאות", חוברת עם צילומים, משרד החינוך, מחלקת הפרסומים, מרכז ההסברה, 2002.